

Waldemar Wojtasik

**Funkcje wyborów
w III Rzeczypospolitej**

Teoria i praktyka

**UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2012

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Roman Bäcker
prof. zw. dr hab. Arkadiusz Żukowski

Korekta:

mgr Danuta Dziewięcka
mgr Justyna Rutkowska-Zawada

Projekt okładki:

Jarosław Wichura

Skład komputerowy:

Przemysław Grzonka

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach.

Copyright © 2012 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISBN: 978-83-61975-80-9

Wydawca:

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Bankowa 12
40-007 Katowice
www.us.edu.pl

Druk i oprawa:

REMAR
41-215 Sosnowiec
ul. Gałczyńskiego 36/1

SPIS TREŚCI

Spis treści	3
Wstęp.....	5
Rozdział 1: Wybory i ich funkcje	13
1.1. Wprowadzenie	13
1.2. Ogólne zasady wyborów	20
1.3. Kontekstowy wymiar wyborów	29
1.4. Funkcje wyborów.....	45
1.5. Reżim polityczny a funkcje wyborów	49
1.6. Funkcje wyborów w modelu demokratycznym.....	54
Rozdział 2: Normatywne i społeczne determinanty funkcji wyborów.....	79
2.1. Wprowadzenie	79
2.2. Proceduralny wymiar wyborów	87
2.3. Formuły wyborcze a funkcje wyborów	109
2.4. Społeczny wymiar funkcji wyborów	115
2.5. Wyborcze modele kontinuum identyfikacji politycznych.....	123
2.6. Średni obywatel i średni wyborca.....	135
Rozdział 3: Funkcje wyborów do Sejmu i Senatu RP	141
3.1. Wprowadzenie	141
3.2. Wybory do sejmu i senatu po 1989 roku.....	147
3.3. Realizacja funkcji wyborów do sejmu i senatu.....	160

Rozdział 4: Funkcje wyborów Prezydenta RP	195
4.1. Wprowadzenie	195
4.2. Wybory prezydenckie w Polsce po 1989 roku.....	205
4.3. Realizacja funkcji wyborów prezydenckich	213
Rozdział 5: Funkcje wyborów do organów samorządu terytorialnego	235
5.1. Wprowadzenie	235
5.2. Wybory samorządowe w Polsce	243
5.3. Realizacja funkcji wyborów do samorządu terytorialnego	253
Rozdział 6: Funkcje wyborów do Parlamentu Europejskiego	279
6.1. Wprowadzenie	279
6.2. Wybory do Parlamentu Europejskiego w Polsce	284
6.3. Realizacja funkcji wyborów do Parlamentu Europejskiego	290
Zakończenie	311
Bibliografia	315
Indeks osób	353
Spis tabel	361
Spis wykresów	363
Summary	365
Aneks	369

WSTĘP

Cechą charakterystyczną współczesnych demokracji jest udział obywateli w kreowaniu politycznego przedstawicielstwa, a jedną z podstawowych instytucji systemu politycznego są wolne i uczciwe wybory (*free and fair elections*). Samo ich przeprowadzenie nie decyduje o możliwości zaliczenia państwa do demokratycznej rodziny, ale za to ich brak praktycznie wyklucza taką możliwość. Wymaga to również transparentności i odpowiedzialności władzy, silnej konkurencji pomiędzy partiami politycznymi i możliwości ich wymiany na płaszczyźnie rządzący – opozycja. Niezbędne jest także m.in. poszanowanie wolności osobistych, praw politycznych oraz zagwarantowanie praw przysługujących mniejszościom, a dla zapewnienia szerokiej partycypacji wyborczej konieczne jest sprawne funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego łączącego obywateli i państwo oraz wolnych i pluralistycznych mediów, które umożliwiają polityczną komunikację. Badacze określają wybory jako siłę napędową demokracji, gdyż przez nie generowana jest debata publiczna, kształtowane są kierunki prowadzonej polityki, wybierani polityczni przedstawiciele oraz determinowana dystrybucja władzy¹. Współczesne rozumienie pojęcia demokracji cechuje się dużą dozą niejednoznaczności i niejednorodności, pomimo dążenia do usystematyzowania cech, którymi taki modelowy ustrój powinien się charakteryzować². Próby przeprowadzenia opisywanej systematyzacji obejmują również wybory, co wywołu-

¹ L. LeDuc, R.G. Niemi, P. Norris, *Introduction: Comparing Democratic Elections*, [w:] L. LeDuc, R.G. Niemi, P. Norris (red.), *Comparing Democracies 2. New Challenges in the Study of Elections and Voting*, London 2002: SAGE Publications, s. 1-3.

² A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1999: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 11.

je różne kontrowersje interpretacyjne. Pierwsza dotyczy traktowania demokracji jako stabilnego układu strukturalnego, w którym wolne wybory zawsze będą znaczyły to samo. Drugim powodem kontrowersji jest możliwość zakwestionowania warunków wolności i uczciwości wyborów³, gdyż tak jak nie ma jednorodnego modelu demokratycznego, tak samo niektóre warunki uczciwych wyborów pozostają w konflikcie z zagwarantowaniem ich wolności, co wymaga poszukiwania kompromisu pomiędzy nimi. Jego charakter wynika z jednostkowej specyfiki miejsca i warunków, w których odbywają się wybory, co ostatecznie uniemożliwia odwołanie się do uniwersalnego wzorca⁴.

Wybory są jedną z podstawowych kategorii badawczych spotykanych w politologii, choć cieszą się zainteresowaniem także innych dyscyplin naukowych (m.in. prawa, socjologii, filozofii, ekonomii, komunikacji społecznej, matematyki, informatyki, cybernetyki). Badania nad wyborami są określane w nauce jako psefologia (greckie *psēphos* w starożytności oznaczało kamyk lub glinianą tabliczkę służące do oddawania głosu podczas podejmowania decyzji w drodze głosowania), która to dziedzina uzyskała, szczególnie w nauce anglosaskiej, status subdyscypliny nauk politycznych⁵. Po raz pierwszy pojęcia tego użył profesor Uniwersytetu w Oxfordzie Robert B. McCallum w 1952 roku⁶, a zostało ono upowszechnione przez m.in. Williama Picklesa⁷ i Austina Ranney'a⁸. W początkowym okresie psefologia skupiała się na dwóch podstawowych obszarach badawczych: (1) geograficznym wymiarze wyborów (obejmującym zróżnicowanie lokalne regionalne w głosowaniu); (2) zachowaniach wyborczych (ukierunkowanych początkowo przede wszystkim na ich statystyczną analizę)⁹. Bardzo szybko mianem tym zaczęto określać kolejne aspekty wyborów i głosowania, obejmując pojęciem psefologii całość zjawisk związanych z wyborami i przypisując mu istotne z poznawczego punktu widzenia funkcje, np. potwierdzanie lub obalanie niektórych podstawowych założeń działania systemów demokratycznych¹⁰. Współcześnie badania nad wyborami są jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się obszarów politologii, na co niewątpliwie wpływ ma zarówno ich systemowa istotność, jak i społeczne zainteresowanie, które budzą. Jak pisze Ivor Crewe, „wybory

³ R.S. Katz, *Democracy and Elections*, Oxford 1997: Oxford University Press, s. 44.

⁴ R.S. Katz, *Democratic Principles and Judging „Free and Fair”*, [w:] M.D. Boda (red.), *Revisiting free and fair elections*, Geneva 2004: Inter-Parliamentary Union, s. 37.

⁵ Zdanie kwestionujące wyodrębnienie psefologii jako dyscypliny naukowej wyraża Paul Edwards, traktując pojęcie „psephology” jako brytyjski synonim określenia „study of political and electoral sociology” [w:] P. Edwards, *The Encyclopedia of Philosophy*, London 1972: Macmillan, s. 91.

⁶ R.B. McCallum, *The Study of Psephology*, „Parliamentary Affairs” Vol. 8(4)/1954, s. 508-513.

⁷ W. Pickles, *Psephology Reconsidered*, „The Political Quarterly” Vol. 36(4)/1965, s. 460-470.

⁸ A. Ranney, *Thirty Years of „Psephology”*, „British Journal of Political Science” Vol. 6/1976, s. 217-230.

⁹ I. Crewe, *Psephology*, [w:] P.B. Clarke, J. Foweraker (red.), *Encyclopedia of Democratic Thought*, New York 2001: Routledge, s. 706.

¹⁰ G. Sartori, *A Continental View*, „Political Studies” Vol. 6(1)/1958, s. 10.

są zjawiskiem wzbudzającym więcej zainteresowania społecznego niż inne aspekty polityki, a psefologia może wpływać na zwiększenie zrozumienia u każdego obywatela specyfiki procesów wyborczych i demokratycznych”¹¹.

Jako zjawisko polityczne wybory są najczęściej definiowane na gruncie normatywnym i empirycznym. Wymiar normatywny zawiera wzorce (standardy), jakimi winny się one charakteryzować, by można je uznać za kryterium demokracji systemu politycznego, wśród których można wskazać¹²: (1) tworzenie warunków do rywalizacji co najmniej dwóch podmiotów, starających się o poparcie wyborców; (2) umożliwienie odrzucenia aktualnie rządzących; (3) cyklicznie ich odbywanie; (4) zapewnienie wolności uczestnictwa wszystkim dorosłym mieszkańcom danego kraju; (5) umożliwienie politycznej ekspresji, szczególnie krytyki sprawujących władzę; (6) stwarzanie w miarę równych szans dla wszystkich kandydatów; (7) zapobieganie dyskryminacji mniejszości. Odniesienie empiryczne wyborów skupia się na tym, w jakim zakresie wymienione standardy demokratyczne są przez wybory realizowane i poprzez rozróżnienie stopnia tej realizacji umożliwia opisywanie zmian zachodzących zarówno poprzez wybory, jak i w nich samych. Prowadzi to do konstatacji, że elekcje różnią się znacznie między sobą zarówno w czasie, jak i w przestrzeni¹³, co umożliwia badanie nie tylko tego, jakie wybory spełniają funkcje, ale także pozwala na opis ich możliwego temporalnego przebiegu.

Celem przedstawianego opracowania jest dokonanie politologicznej analizy funkcji wyborów w wymiarze ich przeprowadzania do różnych instytucji systemu politycznego. Kontekstem przestrzennym są polskie doświadczenia projektowania i przeprowadzania oraz skutków, które niosą ze sobą wybory do parlamentu, na urząd Prezydenta RP, do organów samorządu terytorialnego oraz Parlamentu Europejskiego, a wymiar temporalny zawiera się w okresie od 1989 roku (wybory kontraktowe z 4 czerwca) do wyborów parlamentarnych z 2011 roku. Szeroki zakres badań wymaga ich przedmiotowego usystematyzowania, którego podstawą stał się podział wynikający z kształtu systemu politycznego, który w konsekwencji doprowadził do uogólnionego rozumienia wyborów do sejmu i senatu jako wyborów parlamentarnych (odnoszących się do rodzimego modelu bikameralizmu), a elekcji do organów na różnych szczeblach samorządu terytorialnego jako wyborów samorządowych (przy zachowaniu wewnętrznego rozróżnienia na ich lokalny i regionalny wymiar oraz bezpośrednich wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów). W przypadku wyborów na urząd Prezydenta RP i do Parlamentu Europejskiego ich jednorodny wymiar nie wymaga tego rodzaju symplifikacyjnych zabiegów.

W pracy będą poszukiwane odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze oraz zostanie poddanych weryfikacji kilka hipotez badawczych. Pierwsze z pytań

¹¹ I. Crewe, *Psephology...*, s. 709.

¹² A. Antoszewski, *Systemy wyborcze*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 195.

¹³ Ibidem, s. 196.

odnosi się do występującego w literaturze poglądu na temat uogólnionych kategoryzacji funkcji wyborów i możliwości ich zastosowania do poszczególnych typów elekcji. Pytanie badawcze, jakie autor stawia przed sobą, ogniskuje się wokół kwestii, czy istnieją uniwersalne funkcje realizowane przez wszystkie rodzaje wyborów, czy specyfika poszczególnych wyborów implikuje spełnianie przez nie różnych funkcji. Odpowiadająca mu hipoteza stanowi, że pomimo przedstawianych przez badaczy wielu określeń i pojęć składających się na opis funkcji w stosunku do poszczególnych elekcji ich uogólniona formuła pozostaje podobna. Kolejne pytanie badawcze wynika z możliwości wyodrębnienia specyfiki treści poszczególnych funkcji i skupia się na kwestii, z czego ta treść wynika. Hipoteza płynąca z niego będzie zakładać, że swoistość treści funkcji będzie w tym wypadku wynikała m.in. z zastosowanego systemu wyborczego, systemowego i społecznego znaczenia organu, którego dotyczą oraz specyfiki rywalizacji wyborczej determinowanej w ich ramach. Należy również odpowiedzieć na pytanie, co mogło mieć wpływ na funkcje wyborów w okresie dwudziestolecia przemian demokratycznych w Polsce. Hipoteza badawcza wskazywała będzie wśród możliwych czynników na m.in. przebieg procesów demokratyzacyjnych, stabilizację systemu politycznego oraz oddziaływanie globalnych megatrendów (np. procesów politycznej globalizacji w kontekście integracji europejskiej). Ostatnie pytanie badawcze odnosi się do stopnia zgodności uzyskanej w wyniku wyborów reprezentacji politycznej z ogółem wyborców. Hipoteza badawcza będzie zakładała w tym przypadku możliwość oceny takiej zgodności przy pomocy takich narzędzi, jak: skala lewica-prawica, średni obywatel i średni wyborca.

Monografia podzielona została na sześć rozdziałów. Pierwszy ma charakter wprowadzający do problematyki wyborów i ich funkcji. Jego celem jest przedstawienie głównych płaszczyzn dyskusji naukowej nad tymi zagadnieniami, toczących się w światowej i rodzimej politologii. Druga część pracy przedstawia funkcje wyborów w kontekście procedur wyborczych oraz przybliża możliwość ich weryfikacji w odniesieniu do społeczeństwa jako całości i poszczególnych wyborców. Część trzecia skupia się na wyborach parlamentarnych w Polsce po 1989 roku i ich funkcjach, odwołując się do bikameralnego modelu polskiego parlamentu i specyfiki wyborów do sejmu i senatu. Czwarty rozdział został poświęcony elekcjom na urząd prezydenta RP w kontekście realizowanych przez nie funkcji, zawierając odniesienie także do wyboru W. Jaruzelskiego przez Zgromadzenie Narodowe. Część piąta zawiera w sobie opisy i analizę elekcji samorządowych, rozpoczynając od jednoszczeblowych wyborów do rad gmin z początku lat 90. ubiegłego stulecia, a kończąc na ich współczesnym wymiarze. Ostatni rozdział dotyczy najnowszego zjawiska w polskiej przestrzeni wyborczej – wyborów do Parlamentu Europejskiego, które są konsekwencją politycznej integracji z Unią Europejską.

Charakter postawionych zadań badawczych wymagał zastosowania adekwatnych metod. Badania nad zjawiskami politycznymi mogą przybrać różną postać, m.in. badań empirycznych (empiryczna teoria polityki), spekulatywnych (quasi-formalna teoria polityki), realnych (analiza politologiczna i ontologiczna) oraz nor-

matywnych¹⁴. Sformułowanym celom pracy nie przynależy próba wyjaśniania statusu ontologicznego analizowanych zjawisk, ani też podejścia epistemologicznego, właściwego dla teorii poznawczych. W pracy najszerzej jest wykorzystywane podejście strukturalno-funkcjonalne, charakterystyczne dla współczesnych badań nad poszczególnymi elementami systemów politycznych¹⁵. Podejście to ukierunkowane jest w głównej mierze dedukcyjno-empirycznie, zakładając możliwość odwołań do stworzonych modeli¹⁶, powstających w wyniku połączenia elementów składowych, ale zarazem niedających się do nich zredukować (pozostają autonomiczne)¹⁷. Podejście strukturalno-funkcjonalne umożliwia także badanie relacji pomiędzy zjawiskami politycznymi a ich otoczeniem, pozwalając m.in. na określenie stopnia wpływu poszczególnych elementów na politykę, ocenienie skutków owego wpływu, a także umożliwienie wskazania rodzajów działań niezbędnych dla uzyskania oczekiwanego stanu¹⁸. Poza podejściem instytucjonalnym odwołano się również do metody komparatystycznej, metody instytucjonalno-prawnej oraz, w zakresie opisywanym przez Klausa von Beyme, do metody historycznej¹⁹. Metodę analizy statystycznej stosowano szczególnie w przypadku odwołań do badania zachowań wyborczych oraz ich społecznych i systemowych konsekwencji. W pracy zastosowano adekwatne do metod techniki badawcze w postaci obserwacji, gromadzenia dokumentów oraz syntezy istniejących źródeł empirycznych.

O ile same wybory są jedną z centralnych kategorii badań politologicznych, o tyle funkcje wyborów pozostają na ich marginesie. Przyczyn takiego stanu można upatrywać m.in. w złożoności problematyki, konieczności interdyscyplinarnego podejścia do ich badań oraz dynamiki zjawisk, których dotyczą. Wśród badaczy przeważa pogląd, że wybory „spełniają jednocześnie kilka funkcji, które istnieją obok siebie i historycznie występują w różnej kompozycji. (...) Ta zmienność w dostępnych funkcjach i celach jest na pewno jednym z tych czynników, które pozwalają wyborom skutecznie przystosować się do zmiennych warunków środowiskowych i wymogów systemu”²⁰. W literaturze zachodniej zagadnienie funkcji wyborów jest poruszane jako wątek poboczny innych rozważań, najczęściej dotyczących relacji pomiędzy wyborami a systemem politycznym. Jennifer

¹⁴ Więcej np. W.P. Shively, *Sztuka prowadzenia badań politycznych*, Poznań 2001: Zysk i S-ka, s. 18.

¹⁵ R. Alberski, *Trybunał konstytucyjny w polskich systemach politycznych*, Wrocław 2010: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 11.

¹⁶ A. Modrzejewski, *Metodologiczne i filozoficzne podstawy politologii. Zarys wykładu*, Gdańsk-Elbląg 2011: Oficyna „OKO”, s. 104.

¹⁷ T. Parsons, *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa 1972: PWN, s. 280.

¹⁸ S. Wróbel, *Pojęcie i modele działania politycznego w teorii Talcotta Parsonsa*, Warszawa 2009: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 259.

¹⁹ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2005: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 82.

²⁰ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 30.

Gandhi i Adam Przeworski określają ten kierunek jako „analizę funkcji wyborów w egzogennym kontekście reżimu politycznego”²¹. W tym nurcie mieszczą się badania m.in. Sarah Birch²², Larry’ego Diamonda²³, Andrew Heywooda²⁴, Richarda S. Katza²⁵ i Andreea Schedlera²⁶. Polskie badania nad funkcjami wyborów skupiają się w dwóch nurtach: politologicznym i prawniczym, choć taki podział ma charakter niewykluczający. O sposobie definiowania funkcji wyborów i ich analizie bardziej decyduje podejście naukowe reprezentowane przez badacza niż ścisłe ramy metodologiczne dyscypliny. Wśród rodzimych badaczy podejmujących problematykę funkcji wyborów wskazać można m.in. Andrzeja Antoszewskiego²⁷, Roberta Alberskiego i Wiesławę Jednaką²⁸, Radosława Markowskiego²⁹, Krzysztofa Skotnickiego³⁰, Andrzeja Stelmacha³¹ i Arkadiusza Żukowskiego³².

Prezentowana publikacja ma na celu przyczynienie się do poszerzenia obecności w literaturze problematyki badań wyborów o kontekst ich funkcji, niebędący dotychczas szczególnie istotnym punktem ich odniesienia. Powinna przyczynić

²¹ J. Gandhi, A. Przeworski, *Holding onto Power by Any Means? The Origins of Competitive Elections*, s. 4. Dostęp elektroniczny: <http://cowles.econ.yale.edu/conferences/2009/rationality/przeworski.pdf>.

²² S. Birch, *Elections*, [w:] P.B. Clarke, J. Foweraker (red.), *Encyclopedia of Democratic Thought*, New York 2001: Routledge.

²³ L. Diamond, *Thinking about Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy” Vol. 13(2)/1999.

²⁴ A. Heywood, *Key Concepts in Politics*, New York 2000: Palgrave.

²⁵ R.S. Katz, *Democracy and Elections...*

²⁶ A. Schedler, *Elections Without Democracy: The Menu of Manipulation*, „Journal of Democracy” Vol. 13(2)/2002.

²⁷ A. Antoszewski, *Funkcje eurowyborów*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie*, Wrocław 2006: Wydawnictwo Profil; A. Antoszewski, *Systemy wyborcze...*

²⁸ R. Alberski, W. Jednaka, *Wybory parlamentarne i prezydenckie – jedność czy różnorodność funkcji politycznych?*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*, Wrocław 1994: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

²⁹ R. Markowski, *System wyborczy – system partyjny – jakość demokracji. O jednomandatowych okręgach wyborczych*, Warszawa 2010: Instytut Spraw Publicznych, s. 3. Dostęp elektroniczny: <http://www.isp.org.pl/files/5085946460410533001263554687.pdf>.

³⁰ K. Skotnicki, *Funkcje wyborów*, [w:] A. Sylwestrzak (red.), *Prawo wyborcze Rzeczypospolitej Polskiej i problemy akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Materiały XLIV Ogólnopolskiej Konferencji Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, Olsztyn 25-27 kwietnia 2002 r., Olsztyn 2003: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

³¹ A. Stelmach, *Funkcje wyborów i ich weryfikacja we współczesnym świecie*, [w:] S. Zyborowicz (red.), *W poszukiwaniu modelu demokratycznego*, Toruń 2009: Wydawnictwo Adam Marszałek.

³² A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie...*; A. Żukowski, *System wyborczy do Sejmu i Senatu RP*, Warszawa 2004: Wydawnictwo Sejmowe ; A. Żukowski, *Wybory*, [w:] S. Opara, D. Radziszewska-Szczepaniak, A. Żukowski (red.), *Podstawowe kategorie polityki*, Olsztyn 2005: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

się także do uzupełnienia luki w badaniach nad wpływem wyborów na najważniejsze płaszczyzny życia społecznego i politycznego w Polsce, dając możliwość przeprowadzenia porównań z innymi państwami, szczególnie tymi, które charakteryzują się dłuższym zakorzenieniem procedur demokratycznych oraz większą ich efektywnością. Pozwoli to na wyodrębnienie tych obszarów, w których jednostkowe funkcje wyborów nie spełniają celów, jakie były założone przy projektowaniu przez polskiego ustawodawcę oraz ewentualnie zdiagnozować źródła tych deficytów³³.

Autor pragnie podziękować prof. zw. dr. hab. Romanowi Bäckerowi i prof. zw. dr. hab. Arkadiuszowi Żukowskiemu, których życzliwe uwagi i sugestie pozwoliły nadać tej publikacji ostateczny kształt.

³³ Przywoływany cel badawczy determinuje przyjęcie założenia, że funkcje wyborów są pierwotne w stosunku do nich samych i powinny decydować o treści przyjmowanych rozwiązań. Więcej: K. Skotnicki, *Funkcje wyborów a wielkość okręgów wyborczych*, s. 25. Dostęp elektroniczny: <http://www.csw.umk.pl/skotnicki-funkcje-wyborow>.

